

Az erkölcsi tapasztalat fenoménje

Az erkölcsi érzékről

I. BEVEZETŐ

A helyes és helytelen cselekedetek megkülönböztetésének problémája nem új keletű, mindig is fontos részét képezte a morálról való tudományos gondolkodásnak. Az erkölcsi érzék eredete és ismerve – vajon velünk született-e vagy sem, hajlam-e vagy tisztán racionálisan meghozott döntéseinken alapul – az etika tudományának az egyik legfőbb kérdésköre. Különböző válaszokkal találkozhatunk: egyesek érzelmeiket, mások intellektuális minőséget véltek az erkölcsi érzék eredeteként felismerni. Arisztotelész szerint az a tett, amely nem vált ki a cselekvőben valamiféle jóleső érzést a végrehajtást követően, nem minősülhet morális értelemben jónak,^[1] a filozófus emotív elemmel indokolja az erkölcsi érzéket: ha a cselekvőben megjelenik az öröm érzése a helyes tett megtételét követően, az az etikai értelemben vett helyes cselekvés ismerve lesz. A morálfilozófia egyik legismertebb képviselője, Immanuel Kant viszont éppen kizárni kívánja az erkölcs ismervei közül az érzelmeiket. Azt állítja, hogy az erkölcsös tettet az ész törvénye parancsolja, ha érzellemmel keveredne, akkor azt hajlam és ösztön motiválná, nem volna szabad tett, ha hajlam alapján követnénk el a jó tettet, akkor valamiféle jutalmazás végett tennénk, ami az erényes tett szabad és tiszta minőségét szüntetné meg.^[2] Az erényes tettet kizárólag az ész mozgathatja, maga törvény hat az észre, semmi más. Kant erkölcsi törvénynek nevezi, más néven kategorikus imperativusnak, mely törvényt a cselekvő saját magára érvényesít és megtételétől nem vár el semmilyen jutalmat vagy jó érzést, a szabad akarat önmagunk számára parancsoló ereje ez.^[3]

[1] „A lelki alkat ismertetőjelének azt a kellemes vagy kellemetlen érzést kell tekintenünk, amely tetteink nyomában támad: aki a testi élvezetektől tartózkodik, s ezt örömmel teszi, az mértékletes ember; de akinek ez rossz érzést okoz, az már mértéktelen; aki szembeszáll a veszélyekkel, s ezt örömmel teszi, vagy legalábbis nem esik nehezére, az bátor ember; akiből pedig ez kellemetlen érzést vált ki, az gyáva. Az erkölcsi erény ugyanis kellemes, illetve kellemetlen érzésekkel függ össze.” (Arisztotelész NE, 1104 b 4-10.)

[2] „A morális törvény, tehát semmi egyebet nem fejez ki, mint a tiszta gyakorlati ész, vagyis a szabadság autonómiáját.” (Kant, 1996. 51.)

[3] „Az erkölcsi törvény szubjektíven is a tisztelet alapja... Így érthetjük meg miként lehetséges a priori belátni: az erkölcsi törvény, amely kizárja, hogy a hajlamok és a hajlandóság,

Ebből a két megfogalmazásból is jól látható, hogy a filozófusok köre két nagy osztályt képez, egyesek emotív minőséggel, mások pedig racionalitással indokolják az erkölcsi érzék eredetét. Két külön etikai irányzat is létrejött ennek eredményeképpen: az emotív etika és az intellektuális etika. Meglátásom szerint az erkölcsi érzéket nem lehet vagy-vagy alapon definiálni, érzelem és ész is az emberi természet alapját képezik, a helyes tett motívumait csak az egyik minőségre korlátozni az emberi természet korlátozásához vezethet.

További kérdést vet fel, hogy vajon az emberi „természethez” tartozik-e az ész vagy nem, illetve ha érzelmi készségre gondolunk, vajon a „természet” minden velünk született emberi hajlamot magába foglal-e, s ezen kívül semmi egyebet? Az erkölcsi érzék valamiféle szerzett képességgel magyarázható, és talán akkor járunk közel a valósághoz, ha az emotív és a racionális elemet is felvesszük e képesség eredeteként. Az erkölcsi érzék fenoménje meglátásom szerint tehát az emberi természet érzelmi és értelmi mozgásainak közös, egybefonódó egységéből fakad. Érzék, tehát tapasztalás feltétele, ugyanakkor kognitív, hiszen a hatóköre a jó és a rossz erkölcsi értékek megkülönböztetésére irányul. D. Hume, az emotív etika nagy képviselője ezt egy sajátos öröm, illetve egy sajátos fájdalomérzet felismerésével igazolta,^[4] ugyanakkor az ész hatását a tett mozgatórugóinak köréből kizárta, az észet ugyanis minden mozgástól függetlenítettnek, passzívnek tekintette.^[5]

II. AZ EMEBERI TERMÉSZET ERKÖLCSI MINŐSÉGÉNEK EREDETE

Az „emberi természet” erkölcsi megítélését tekintve négy logikai lehetőség adódik.

(a) Az emberi természet alapvetően rossz, természetünk ellenére vagyunk jók,

- hogy azokat legfőbb gyakorlati feltétellé tegyük – vagyis az önszeretetet – részt vegyenek a legfőbb törvényhozásban, ami képes hatni az észre.” (Kant, 1996. 102.) Az észre kizárólag a legfőbb morális törvény vonatkozhat, a hajlam és a hajlandóság nem.

[4] „Így megint csak visszajutunk kiinduló állításunkhoz, hogy az erényt ama bizonyos öröm, a vétket ama bizonyos fájdalom különbözteti meg, amely a cselekvések, kedélymegnyilvánulások vagy jellemvonások pusztán észrevételére vagy elgondolására támad bennünk. Ez nagyon előnyös eredmény, mert így csupán arra az egyszerű kérdésre kell válaszolnunk, hogy *miért kelti bennünk ezt a bizonyos elégedettséget vagy rossz érzést valamely cselekvés vagy kedélymegnyilvánulás pusztán azáltal, hogy önmagában véve szemügyre vesszük vagy megvizsgáljuk*, s ezzel máris sikerült kimutatnunk, hogy miből ered a dolog erkölcsileg helyes vagy aljas volta; nem kell még valamiféle felfoghatatlan relációk vagy minőségek után kutatnunk, melyek sohasem fordulnak elő a természetben, sőt még a mi képzeletünkben sem, ha tisztán és világosan gondolkozunk. Azzal hízelgek magamnak, hogy a kérdés illetően megfogalmazása által, mely számomra minden kétértelműségtől és homályosságtól mentesnek tűnik, nagy részét elvégeztem a magam elé tűzött feladatnak.” (Hume, 1976, 642.)

[5] „Az erkölcsi megkülönböztetések tehát nem az ész származékai. Az ész egyáltalán nem tevékeny, és sohasem lehet forrása olyan tevékeny elvnek, mint amilyen a lelkiismeret vagy kötelességtudat. De talán mégis azt lehetne mondani, hogy bár az akarat vagy cselekvés önmagában sohasem mondhat el-lent az észnek, a cselekvések bizonyos velejárói, nevezetesen okai és okozatai, mégis ellentmondásba kerülhetnek vele. A cselekvés ítéletnek, az ítélet pedig, bár nem *egyenes* úton, cselekvésnek lehet az oka, amennyiben valamilyen szenvedéllyel.” (Hume, 1976, 642.)

(b) a második szerint eredendően jó, (c) a harmadik szerint erkölcsileg közömbös, (d) a negyedik szerint az emberi természetben jó és rossz hajlamok egyenlő mértékben vannak, a körülmények és ösztönök hatására cselekszünk morálisan helyes vagy helytelen módon.

(a) Az első álláspont szerint az emberi természet eredendően rossz és természetünk ellenére vagyunk jók – ez a keresztény teológia értelmezést tükrözi, az eredendő bűn miatt a ma született csecsemő is bűnben fogant. Ebben az esetben az erkölcs az élet megjavítására szolgál, a jó tettek az erényes élethez segítik az embert, a boldogság viszont egy túlvilági büntől mentes létben érhető csupán el. Az emberi természet tökéletlen voltát, azaz rossz voltát már Szókratész etikája is tartalmazza, a tudás nélküli életet boldogtalanságnak tekintette, számos gátló tényező nehezíti a jó, a boldog élet célját; valójában életünk folyamán a tudás bővítésével közelebb jutunk ugyan az erényhez, de a végső megnyugvást a testi, fizikai élet után érheti el a lélek. Az antikvitásban az erkölcs és a tiszta tudás birtoklása összefonódott, az „aki tudással bír, az helyesen is él”-elv mentén gondolta ezt. Szókratész egyetlen erényt ismert el: a tudást; a léleknek egész emberi létünk alatt okosodnia kell, mindezt a nyugodt és boldog élet elérése végett. A rossz élet a tudatlan élet, a boldog élet a tudással megtelt élet, de nevezhetjük ezt tartalommal megtelt életnek is. Szókratész^[6] etikája az intellektuális etika egyik legmeghatározóbb példája.^[7]

(b) A második lehetőség az előzőnek szöges ellentéte, miszerint az emberi természet eredendően jó, és természetünkkel összhangban vagyunk jók. A sztoikus filozófia metafizikai axiómája szerint a kozmosz, annak minden történéssel akár jó, akár rossz, a mindenség végcélját tekintve csak pozitív lehet. Az emberi élet egy ilyen kozmikus tökéletességből szemlélve még ha nyomorúságos és szenvedő is, jónak fog minősülni. A sztoikus értelmezés szerint hasonlóság van a makro és mikrokozmosz között. Ha az univerzum tökéletes, tehát annak kicsinyített másolata is az, az emberi természet alapvetően jó, a rossz tettek a kozmosz összhangját zavaró tettek lesznek, de magának a kozmosznak a tökéletességét nem bontják meg, csak az individuális életben okoznak szenvedést. A sztoikus etika ún. terápia etika, hiszen az életben megtörtént negatívumokat az ember a kozmikus végcél szempontjából pozitívan, beletörődéssel fogja értékelni. A sztoikus etika természetesen intellektuális jellegű,^[8] hiszen a történések elfogadása, a változtathatatlan dolgokba való beletörődés az ész segítségével lehetséges, miként a helyes tettek, az erény, a kötelesség motiválása is.

[6] Szókratész perének jogtörténeti elemzéséhez Laczó, 2017, 118–137.

[7] „De alighanem úgy áll a dolog, férfiak, hogy valójában egyedül az isten bölcs, és evvel a jósigével azt mondta, hogy az emberi bölcsesség keveset vagy éppenséggel semmit nem ér, és kitetszik az is, hogy nem Szókratészt értette, csak felhasználta az én nevemet, például állítva engem, mintha csak ezt mondaná: »az közületek a legbölcsebb, emberek, aki, mint Szókratész, felismerte, hogy bölcsesség tekintetében valójában semmit sem ér.«” (Platón, Szókratész védőbeszéde, 23a-b.)

[8] A lélek kizárólag racionális minőséggel rendelkezik, ennek alapján minden tettet kizárólag az eszes lélek indukálhat, jót, rosszat és közömböset egyaránt.

(c) A harmadik álláspont szerint az emberi természet erkölcsileg közömbös, amely jóvá és rosszá is válhat, ez elsősorban az empiristák etikája, Shaftesbury vezetibe a *natural moral sense* kifejezést.^[9] A megszerzett tapasztalatok révén az ember képes különbséget tenni jó és rossz tettek között. Hume tabula rasa elve e téren is megjelenik, az ember tiszta lappal jön a világra, az érzelmek segítségével tudja eldönteni mi a helyes és mi a helytelen, az ész segítségével csak az igaz és hamis dolgok között tud eligazodni, ezért ezen etika emotív etika. A természetes morális érzék kidolgozáskor Shaftesbury Hobbest kritizálja annak erkölcstana miatt, mivel Hobbes az emberek önérdékében látta a tettek végső mozgatórugóját, ezzel kirekeszti a jóságot, barátságot a társas élet szeretetét, a természetes vonzalmat.^[10]

(d) A negyedik lehetőség szerint az emberi természetben jó hajlamok éppúgy vannak, mint rosszak, ösztönző vagy gátló tényezők hatására vagyunk jók vagy rosszak. Ez Platón és talán Fichte álláspontja lehet, illetve Kant időskori művében is találkozhatunk ezzel a tézissel, ahol kifejti, hogy a szabad akart nem csupán jóra, de rosszra is irányulhat. A platóni pszichológia szerint jó és rossz képességek egyaránt léteznek a lélekben; racionális és irracionális mozgásokról beszél, ezek jó és rossz tettekre sarkallják a cselekvőt. A léleknek három fő lélekrésze van: a vezérlő, az indulatos és a vágyódó, csupán az első köréhez tartozhatnak a morálisan helyes tettek. E negyedik álláspont valójában szintén intellektuális etikát fog eredményezni, hiszen a racionális képességek működtetése révén valósulnak meg a boldogsághoz vezető legfőbb erények. A lélek képességeinek tana Arisztotelész etikájában is kulcsfontosságú lesz, de esetében a ráció mellett megjelennek egyéb tényezők is, amelyeket a boldog életet feltételeinek nevez, ilyen az egészség és az anyagi javak.

A lehetőségek alapján az derül ki, hogy a csupán észalapú erkölcsiség meghatározása kevésbé fordul elő, az érzelmek, a hajlamok sokkal inkább megjelennek az erkölcsi motívumok meghatározóiként. Ez talán igazolni látszik azt a felismerést, hogy az erkölcsiség nem velünk született, hanem szerzett minősége a cselekvőnek, ha pedig szerzett, abban az esetben tanulható és tapasztalataink révén formálható. Ez elsősorban azok elgondolásait erősíti, akik szerint az ember morálisan javítható, nevelhető, változtatható. Lényegesnek találom leszögezni ugyanakkor, hogy nem zárható ki a ráció, az eszeség – ami alatt a józan észjárást

[9] Az erényt érdek nélkül kell követnünk, nem a jövőbeni büntetéstől való félelem, vagy az ígért jutalom miatt; ez méltatlan az emberhez. Az erkölcs alapját már nem a túlvilági szankcióban, hanem az emberi természetben, az erkölcsi érzésben keresi. Shaftesbury szerint az ember hajlamai és a természet rendje alapvetően jó felé mutatnak. Az ember természettől fogva társas lény, hiszen a család természetes képződmény, tehát az állam is az. (Shaftesbury, 2004.)

[10] Shaftesbury szerint az ember a legteljesebb örömet a társias érzelmekben találja meg és nem a félelemben vagy a hatalomvágyban; véleménye szerint az erőszakos érzelmek nem teremthetnek harmóniát, nem hozhatnak létre rendezett közösséget, ahogyan azt Hobbes a természeti állapot jellemzésekor elképzelte. Az erényt azért kell követnünk, mert ez okozza nekünk a legnagyobb boldogságot. Az erényt érdek nélkül kell követnünk, nem a jövőbeni büntetéstől való félelem miatt, vagy az ígért jutalom miatt; ez méltatlan az emberhez. Az erkölcs alapját már nem a túlvilági szankcióban, hanem az emberi természetben keresi, erkölcsi érzésben. Shaftesbury szerint az ember hajlamai és a természet rendje alapvetően jó irányba mutatnak.

értem – az erkölcs alapjának definiálásból, az erkölcs mozgatói közül. Az antikvitásban a szándék fogalmát tekintették az erkölcsi motívum legfőbb mozgatójának, így tehát, amikor a szándék helyes magatartásformákkal megegyező lelki tulajdonságok formájában mutatkozott meg, azok erkölcsileg helyes tetteket eredményeztek. Az ész az erkölcs javításának lehetőségét tartogatja, a fent vázolt második, harmadik és negyedik megoldás éppen az erkölcs megjavításának racionális lehetőségét igazolja. Ezek a következők voltak: Az emberi természet eredetileg jó, természetünkkel összhangban vagyunk jók; az emberi természet erkölcsileg közömbös, amely jóvá és rosszá is válhat; az emberi természetben jó hajlamok éppúgy vannak, mint rosszak. Azt tehát mindenképpen leszögezhetjük, hogy az erkölcsi tapasztalat különleges tapasztalat, amelyhez morális élmény tapad, melynek megjelenésekor az ész önmagunk vizsgálatát végzi, megismer.

III. AZ ERKÖLCSI TAPASZTALAT

Mi tehát az erkölcsi tapasztalat? Az erkölcsiség ismerve érzelem és kognitív mozgás. De milyen tapasztalatról van szó a tapasztalatok sokaságát tekintve? Nem egyszerű empirikus tapasztalat, mint az érzékelés, mert tapad hozzá minden tapasztalatnál erősebben az auto-reflexió. A görögség ösztönös módon élte meg az erkölcsi tapasztalat önvizsgáló, önmegismerő élményét. Héraklész vezeklésének története a Parthenón metopéin minden Akropoliszra feltekintő szempárnak azonos üzenetet közvetített, a bűnösség felismerését, önként vállalt, eldöntött, választott vezeklést, a hibaként megélt bűn jóvátételének állandó lehetőségét. A megjelenített tragikus sors külső szemlélete erkölcsi önvizsgálatra, auto-reflexióra készíteti a tapasztalót. A bűnös tett felismerése, a vezeklés igénye a szemlélőből az együttérzést váltja ki. Az erkölcsi fenomének negatív események kapcsán intenzívebben bontakoznak ki az átélő szubjektumban. A fenomén felidézése önmagában is arra sarkallja a cselekvőt, hogy erkölcsi ítéletet alkosson. Az erkölcsi érzék fenoménje tehát összetett, a tapasztalás révén érzelmi mozgás jelentkezik a lélekben, az önvizsgálattal, amelyet auto-reflexiónak nevezek, a kognitív tartalom is megszületik önvizsgáló, együttérzés és egy erkölcsi ítélet megfogalmazása formájában.

Idézzük fel Héraklész történetét. Héraklész az egyik legismertebb görög isteni származású hős, a legerősebb, az archaikus kor ideáltípusa, a legerényesebb férfi, mivel a harci dicsőségben közösségén belül az első, de elbukik,^[11] féltékenységében meggyilkolja saját gyermekeit.^[12] Delphibe megy jóslatot kérni, a Szkülla azt javasolja, legyen a műkénéi király szolgája: Euriszztheusz 12 munkát bíz rá, melyeket lehetetlen vállalkozásnak tűnik végrehajtani.^[13]

[11] A bűn fogalma a görög világban nem volt ismert, az erkölcsi rossz kategóriájának megjelölésére a hiba kifejezést használták: hamartéma, olyan tett, amelyet helyre lehet, sőt helyre kell igazítani.

[12] Apollodórosz, 1977, 52.

[13] Héraklész 12 munkája a következő: nemeai oroszlán; lernei viziszörny; kerüineiai szarvasbika; •

Héraklész vezeklése és annak képi, irodalmi megjelenítése az erkölcsi tapasztalat hétköznapi élményének fenomenológiáját szemlélteti. A bűnös tett és annak felismerése, elismerése maga után vonja az azonnali jobbítás vágyát. Egy érzelmi töltés és a megfontolt jobbá tétel vágya, egyszerre ész és érzélem alapú erkölcsi tudatot eredményez. Hasonló módon értelmezhető Krisztus megváltó tette, Krisztus tette azonban univerzálisnak tekinthető, vezeklése az egész emberiségre kiterjed, nem magánbűne miatt áldozza fel önmagát, hanem az emberiség valaha elkövetett össze bűnös tettért. Héraklésszel párhuzamba állítva tette magaszasosabb, hiszen büntelenül bűnhődik és nem önmagáért vezekel, hanem másokért, sőt a valaha élt és élő emberért. Az erkölcsi élmény univerzális minősége a keresztény valláshoz köthető, a lehetőség a tiszta életre minden ember számára elérhetővé válik.

Az erkölcsi tapasztalat nem velünk született, hiszen a tapasztalat élménye tapad hozzá, ugyanakkor az erkölcsiségünket határozza meg. A kérdés: hogyan? A válaszhoz meg kell vizsgálnunk e tapasztalat minőségét, azaz az erkölcsi tapasztalatot a többi tapasztalat között. A tapasztalat mindig valamiféle többletet eredményez, a tudás esetében több ismeretet, a matematikai ismeretek esetében több matematikai ismeretet, ennek az a következménye, hogy e területből nyert tapasztalataink matematikai tudásunkat fogják gyarapítani. De vajon milyen jellegű élményekről, tapasztalatról beszélhetünk az erkölcsi tapasztalat esetében? Kézenfekvő a válasz: erkölcsiről. További probléma, hogy az erkölcsi tapasztalat vajon erkölcsösebbé tesz-e bennünket, vagy sem? Esetleg az etika tudományában járatosak etikusabbá válnak-e az erkölcsi tapasztalat révén vagy sem? Nos, az erkölcsi tapasztalat nem hasonlítható sem a matematikai tapasztalatokhoz, sem a fizikai vagy egyéb tudományok terén gyűjthető tapasztalatokhoz. A matematikai ismereteket irányítottan és állandó gyakorlással sajátítjuk el, az erkölcsiség viszont kinek-kinek magánügye, nem irányított, azaz autonóm, nem tudást bővítő jellegű. Az erkölcsi tapasztalatokat nem gyűjthetjük és gyakorolhatjuk úgy, miként egy nyelvet, vagy a matematikát, az ilyen irányú tapasztalatok gyűjtésének lehetőségét maga az élet szabja, rendezi. A neveléssel gyermekkorban azért kissé irányított, de csak kis mértékben. Az erkölcs legfőbb alapja és formálója tehát az erkölcsi tapasztalat, amelyet passzív és aktív formában is megélhetünk. Passzívan, amikor más-más (mások egymással való?) viszonyaiban megnyilvánuló erkölcsiségről beszélünk; aktív, amikor az én és más viszonyairól beszélünk. Mindkettőben közös, hogy az én, a személyiség tapasztalatáról van szó. Az erkölcsi tapasztalat fenomenológiájaként is lehet ezt értelmezni.

- erümanthoszi vadkan; Augeiasz istállója; sztümphaloszi húsevő madár; krétai bika szelídítése; Diomédész emberevő lovai; Hippolüté öve – amazon; Gerüón bíbor marhái; Heszperiszek almái; Kerberosz az alvilágból. A történetet részleteiben nem elmesélve csupán azt kívánom érzékeltetni, hogy a munkák elvégzésére önként vállalkozik, legtöbb esetben a fizikai ereje segíti elvégezni a feladatot, de több esetben az eszesség az egyetlen, ami sikerhez segíti, ilyenkor Athéné, az eszesség istennője terelei gondolatait és leleményességével a lehetőleg vállalkozásokat rendre sikerrel veszi. (Apollodórosz, Mitológia, V.-VIII. 52-75.)

A társadalom, a vallás, a jog, az intézményeink mind ebben a közegben mozognak, így az erkölcsi tapasztalat szenvedői és generálói is mi magunk vagyunk. Az erkölcsi tapasztalat nem tudományos élmény, hanem a leghétköznapibb, ezzel alá is támasztottuk általános, univerzális jellegét. Mindenki számára adott, az átélés intenzitása lehet változó, miként a szokások és szabályok formájában történő objektivizálódása is.^[14] Minden korban megtalálhatók az erkölcsi tapasztalatok alapján redukált általános normák vagy szabályok. A kereszténység tízparancsolata ezen hétköznapi erkölcsi tapasztalatokból következtetett, szintetizált és egyszerűsített, egyezményes normák gyűjteménye.^[15]

IV. AZ UNIVERZÁLIS ERKÖLCSI ÍTÉLET LEHETŐSÉGE

Kérdés továbbá, hogy létezik-e univerzális erkölcsi tapasztalat, ami alatt azt értem, hogy a bármikor is élt vagy élő ember helyeslően ítéli meg. Valamely etikai szubsztancia akkor nevezhető empirikusan univerzálisnak, ha ugyanaz a konkrét norma érvényes minden társadalomban. Max Weber szerint például az „embertársunkkal való szolidaritás” az ilyen univerzális empirikus normák egyike. Nem ismerhetjük az emberi szolidaritás valaha volt összes formáját, mégis van fogalmunk róla, hogy mi a tartalma. Véleményem szerint a szolidaritás fogalma mellett „a mentsd az életet mindenkinek felett” elvről is kijelenthetjük, hogy univerzálisan helyeselhető tétel, ezt tovább lehet redukálni önmagában „az élet” fogalmára.^[16]

Tanulmányom zárszavaként egy Heller Ágnes definíciót kívánok elemezni az erkölcs ismérvéről, mely kissé nehezen értelmezhető és meglátásom szerint pontatlan is. „Az erkölcsiség (Sittlichkeit) konkrét normákat és szokásokat, illetve elvont normákat, erényformákat és elvont értékeket foglal magába, amelyek összefonódnak egymással és feszültséggel terhesek. A konkrét és elvont normák, a konkrét és elvont értékek, a ritualizált viselkedés és az erényformák azonosságának és nem azonosságának azonossága a *normákhoz és a helyes magatartás szabályaihoz való egyéni viszony differenciálódásában és tudatossá válásában nyilvánul meg*. Ezt az egyéni viszonyt az erkölcsiséghez *moralitásnak* nevezem.”^[17] Heller Ágnes erkölcsiség definíciójával vitatkozom: nem az erkölcsiségről ad megfogalmazást, hanem a normákról, mégpedig formálisan. Ha csak normák

[14] Az empirikus etikai univerzálék legváltozatosabb területe az úgynevezett „kevert” univerzálék széles köre, az elvont normák és erények sokasága. Az elvont normákban és az erényekre vonatkozó normákban testesül meg az etikai szubsztancia (tartalom) és az etikai forma egysége. E formák mindenkiben van valami tartalmilag közös, mert valamennyi bizonyos fajta cselekedetet rendel el vagy tilt meg. Például a „Ne lopj”, a „Ne ölj”, stb. tiltás nem értelmezhető pusztán csak formaként, mert nem mindenfajta cselekedet rendelhető ez alá a forma alá. (Heller, 1994, 64.)

[15] Mózes, 2. 14-20.

[16] „Az élet” univerzálisan védendő erkölcsi minőségként való megfogalmazás Szalay András másodéves joghallgatótól származik, a hozzászólás a 2017/2018-as Etika kurzus előadáson hangzott el.

[17] Heller, 1994, 64.

összehangolt rendszere volna az, mit erkölcsnek, vagy moralitásnak nevezünk, az erkölcs nem volna több egy kártyajáték szabályainál. Heller Ágnes az erkölcsiség individuális jobbá tételi élményét kihagyja a definícióból, az önismereti, önvizsgálati élményt úgyszintén, miként az ész alapján megfogalmazott erkölcsi ítéletet is, amely alapján egy normát például helyesek fogadunk el, vagy akár saját normát fogalmazunk meg. Ritualizált viselkedéssel megélni az erkölcsi minőséget lehetetlen, mert az már irányítottnak tekinthető, ha így volna, abban az esetben morális tetteink kanti értelemben sem minősülnének szabadnak, autonómnak, hanem valamiféle jutalom, vagy elvárás végett végrehajtottaknak kéne lenniük. A vallási szabályokat talán lehet így értelmezni, de az erkölcsieket semmiként. A helyes magatartás szabályait a modern ember szubjektíven határozza meg, ezért nem is merülhet fel bennünk, hogy „*a helyes magatartás szabályaihoz való egyéni viszony differenciálódásában és tudatossá válásában nyilvánul meg*” az erkölcsiség. A helyes magatartási szabályok megalkotása soha nem volt oly individuális, mint napjainkban, kinek-kinek magánügye annak megítélése, hogy morális értelemben mit tekint helyesnek. Naturalista hibának minősül, ha készen megfogalmazott és helyesnek ítélt magatartásformákat tételezünk fel, mint amelyekhez az embernek csupán alkalmazkodnia kell. Az egyéni viszony differenciálódásával és tudatossá válásával arra utal Heller, hogy az elfogadott helyes normákhoz az ember alkalmazkodik, követi, mégpedig tudatosan. Ez viszont azt vonja maga után, hogy a helyes magatartási normák körét „valakik” készen adják a cselekvőnek, ezzel az egyéni és a morális értelemben vett szabadság minden lehetőségét megszünteti. Az erkölcsi tapasztalat fenoménje ilyen értelemben szerencsésebb definíciója lehet az erkölcs ismérvének, mert individuális élmény, autonóm, szabad, azaz nem irányított, nem alkalmazkodás, hanem önismeret, tiszta a priori auto-reflexió.

Az erkölcsi szabadság talán soha nem volt annyira sajátja az embernek, mint napjainkban. Ha a hétköznapi élet és nem a tudomány oldaláról közelítjük meg az erkölcsi élet elemeit, azonnal beláthatóvá válik, hogy szubjektív élethelyzetünket leginkább az etikai dimenzió jellemzi, a családi életben, a munkavégzés során, az ügyeink intézésakor, a közéleti problémákra fókuszálásakor vagy azok megvitatásakor. Az etikai dimenzió a legközelebb áll embervoltunkhoz, nem szükséges tudományos előképzettség ahhoz, hogy a megítéljünk egy morális helyzetet, hogy véleményt alkossunk vagy cselekedjünk. A 21. századra a filozófiai stúdiumok mind önállósultak, ezért a filozófiát az a vád éri, hogy kiüresedett. Meglátásom szerint ez téves megközelítés, az egyetlen ágazat, amely problémaként mindig megmarad a filozófia számára, a helyes és a helytelen cselekvések köre, amíg lesz cselekvő ember az univerzumban a „mi a jó, mi a rossz”, „miként lehetek boldog” örök érvényű kérdések maradnak. A filozófia egyetlen ágazata, amely túlélést biztosíthat a filozófia számára: az etika. Az erkölcsről való gondolkodás általános, mert minden cselekvőt érint és létmeghatározó, önismeretre sarkall. A modern kor emberét, azt gondolom, legfőképpen ez jellemzi, a tudatos én-építés és annak objektív eszközökkel való kifejezése, jelzése, mint-

egy a közösségtől várva a visszaigazolást, hogy életét helyes irányba tereli. A digitális világ embere azonnali reakciót vár környezetétől, többnyire helyeslést, nem csupán esztétikai, de erkölcsi ítélet megfogalmazására is vágyik. Az ember soha nem volt oly mértékben erkölcsi önkifejező, mint napjainkban.

IRODALOM

- Apollodórosz (1977): *Mitológia*, IV. Ford. Horváth Judit. Európa Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa Kiadó, Budapest.
- Heller Ágnes (1994): *Általános etika*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Hume, David (1976): *Az emberi természetről*. Gondolat, Budapest.
- Kant, Immanuel (1996): *A gyakorlati ész kritikája*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- Laczó József (2017): Szókratész pere szinoptikus olvasatban. In: *A szegedi bölcséleti iskola alapítója. Horváth Barna emlékkönyv*. (Szerk. Révész Béla.) Szeged, Iurisperitus Bt. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára; 67.) 118–137.
- Platón (1984): *Szókratész védőbeszéde, Platón összes*. Európa Kiadó, Budapest.
- Shaftesbury, Cooper – Ashley, Anthony (2004): *Értekezés az érelyről és érdemről*. 2., jav. kiad. Ford. Aniot Judit, utószó: Szenczi Miklós. Helikon Kiadó, Budapest.

